

УДК 025.32:003.076

**Лілія Прокопенко,**

канд. історичних наук, доцент, головний бібліотекар,  
 Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (м. Київ, Україна)  
 вул. Грушевського, 1, м. Київ, 01001, Україна  
 e-mail: prokopenko88888@gmail.com

## **Бібліотечний почерк: розбірливість, чіткість, швидкість, відточеність, компактність**

Розглядається історія розвитку та використання бібліотечного почерку в каталогізаційній практиці різних країн світу (зокрема, США, Німеччини, Російської імперії, СРСР). Особливу увагу приділено етапу створення бібліотечного почерку в США наприкінці XIX ст. Представлено основні характеристики та особливості бібліотечного почерку як спеціального рукописного шрифту; проаналізовано вимоги до нього; запропоновано дефініцію терміна «бібліотечний почерк»; розкрито практичне значення почерку для розвитку бібліотечних каталогів у XIX–XX ст. Визначено внесок окремих діячів бібліотечної справи різних країн (М. Дьюї, Е. Аккеркнехт, Ю. Григор'єв) у створення та розвиток бібліотечного почерку.

**К л ю ч о в і с л о в а:** бібліотечний почерк, картковий бібліотечний каталог, історія бібліотечного каталогу, рукописний шрифт, М. Дьюї, Е. Аккеркнехт, Ю. Григор'єв, М. Добров.

**П**остановка проблеми. Одним із питань, які постають сьогодні перед бібліотеками, є вирішення подальшої долі законсервованих карткових каталогів. Сучасна бібліотечна практика характеризується різними підходами: від радикальних – спалення, символічний похорон, розпродаж на дизайнерських і художніх аукціонах для інсталяцій та оздоблення інтер'єрів – до дбайливого збереження як «відсутнього прикладу зусиль людства щодо створення та підтримання можливості порядку» [21, р. 9] або навіть об'єкта візуального мистецтва. Доцільність збереження карткових каталогів обґрунтовується можливістю вірогідного звернення до них як до надійного джерела ретроспективної інформації.

Ні в якому разі не романтизуючи минуле, можна з упевненістю стверджувати, що з'явившись в епоху Великої французької революції, карткові каталоги впродовж кількох століть були досить потужним засобом, який постійно розвивався, його сильні сторони навіть переносяться на сучасні електронні каталоги. Виступаючи у 1885 р. на засіданні Американської бібліотечної асоціації (American Library Association – ALA), видатний американський бібліотекознавець Чарльз Еммі Кеттер стверджував, що каталог – «це просто ключ, щоб відкрити двері знання для... публіки, і дуже важливо, щоб такий ключ легко повертався» [38, р. 108]. Одним із засобів, який дав змогу бібліотечним каталогам кінця XIX – XX ст. стати саме таким інструментом, був спеціальний стиль письма – бібліотечний почерк.

**Стан дослідження** бібліотечного почерку засвідчує, що бібліотечний почерк вивчався мало. За наявності декількох практичних посібників [3; 13], укладених переважно з метою організації «раціонального і культурного оформлення каталогів бібліотек» [6, с. 5], та окремих параграфів у методичних і навчальних виданнях [1; 2; 12; 14; 17; 19], наукове дослідження бібліотечного почерку не проводилося.

Нечисельними є публікації про бібліотечний почерк і у зарубіжному бібліотекознавстві [26; 29–33; 37; 39]. Окрім низки інструктивних матеріалів кінця XIX–початку XX ст. [20; 24; 27; 28; 34; 35], можна ще назвати декілька біографічних досліджень присвячених Мелвілу Дьюї, де побіжно згадується його роль у розробленні і впровадженні почерку у США, наприклад, публікацію професора Френсіса Мікси [36]. Серед найґрунтовніших досліджень суміжних галузей варто відзначити праці Девіда Камінськи, який аналізує бібліотечний почерк у контексті вивчення історії почерку у США [29–32].

**Мета** статті – дослідити історію розвитку бібліотечного почерку, розглянути його основні характеристики, особливості, проаналізувати вимоги до письма, визначити його практичне значення.

**Результати дослідження.** Почерк є об'єктом окремих досліджень у таких областях, як каліграфія, графіка, шрифтознавство, історія писемності, криміналістика (зокрема, судове почеркознавство), палеографія тощо. Він розглядається як індивідуальна манера і особливості письма конк-

ретної людини [16, с. 59–61]. Прикметною рисою почерку є його безпосередність. У цьому контексті бібліотечний почерк точніше називати шрифтом [16, с. 61]. Адже йому, як і шрифту, притаманний певний графічний малюнок, пропорції літер і знаків, які становлять єдину стилістичну та композиційну систему, це є набір символів визначеного розміру і малюнка.

У загальній класифікації шрифтів фахівці відносять почерк до групи спеціальних шрифтів, якими пишуть представники окремих професій (наприклад, інженери, креслярі, архітектори, бібліотекарі). Таким шрифтам притаманні певні спільні риси, а саме, відсутність властивих звичайному зв'язному письму виконуваних округлими рухами попередніх і заключних штрихів, петльових форм підрядкових елементів літер, сполучних штрихів, що з'єднують літери тощо [18, с. 25]. Також у шрифтах малі та великі літери більше подібні одна до одної, ніж у зв'язному письмі. Фактично бібліотечний почерк є стилізованим шрифтом, як і архітектурний, картографічний, курсивний та деякі інші [16, с. 60]. Якщо у написах такими шрифтами зустрічаються індивідуальні відмінності, які є сутнісною особливістю почерку, це вважається дефектом, відступом від «ідеальної норми» [16, с. 61]. Як і інші шрифти, бібліотечний почерк може бути витриманим, тобто коли літери виконуються відповідно до вимог стандарту, і невитриманим – коли вимоги стандарту повністю не витримуються.

Вперше бібліотечний почерк був запроваджений у США. Цим бібліотечна справа завдячує видатному американському бібліотекознавцю Мелвілу Дьюї – засновнику першої у світі професійної організації бібліотекарів – ALA, ініціатору видання першого фахового бібліотечного журналу, фундатору першого бібліотечного закладу освіти, розробнику Десяткової класифікації, яка названа його іменем. М. Дьюї належить також низка прогресивних пропозицій, які мали суттєве значення для упорядкування бібліотечної та бібліографічної діяльності. Це, зокрема, стандартизація каталожної картки, конструювання меблів для бібліотечних каталогів, уніфікація скорочення слів для каталогізації тощо [36]. І хоча історія бібліотечного почерку не починається і не закінчується М. Дьюї, саме його діяльність у цій царині заслуговує на особливу увагу.

Спонукальними чинниками розроблення бібліотечного почерку стали: значне зростання обсягів друкованої продукції і необхідність оперативної обробки нових надходжень у бібліотеках, а

як наслідок – стрімкий розвиток карткових каталогів і потреба у ефективному управлінні ними.

Перша задокументована згадка про обговорення питання щодо необхідності розроблення спеціального бібліотечного почерку зустрічається у протоколах засідань конференції ALA, яка відбулася 8–11 вересня 1885 р. у м. Лейк-Джордж (штат Нью-Йорк, США) [38]. Так, 9 вересня учасники засідання Комітету ALA з питань співробітництва, обговорюючи доцільність використання друкарських машинок для піднесення якості і прискорення процесів каталогізації, висловилися за розроблення «спеціального розбірливого почерку, позбавленого індивідуальних особливостей і максимально наближеного до друкованого шрифту» [38, р. 127]. Такий почерк в умовах, коли для більшості бібліотек друкарські машинки ще були недоступні, дав би змогу бібліотекарю працювати швидко, а «пересічного читача у звичайних обставинах» забезпечив би зручним у користуванні каталогом [38, р. 127].

Представник нью-йоркської Бібліотеки Астора Чарльз Алекс Нельсон розповів присутнім про статтю у тогорічному серпневому номері журналу «Science», присвячену експериментам з почерком, які проводив видатний американський винахідник Томас Алва Едісон [40].

Працюючи телеграфістом, Т. Едісон повинен був оперативно приймати новинні повідомлення від Associated Press. Саме тоді він і розпочав експерименти з вироблення власного швидкого і розбірливого стилю почерку шляхом зменшення розміру літер, усунення прикрашання літер зайвими завитками, що дозволило уникнути надмірної барвистості почерку і прискорити швидкість письма [11].

Зазначимо, що експерименти з почерком були досить популярні у Європі і США у середині XIX ст. Так, у Німеччині, а трохи пізніше у Великій Британії, запровадили пряме письмо, в якому основні штрихи більшості літер перпендикулярні до їх нижніх ліній, що найкраще відповідає підтримці належних гігієнічних умов шкільного життя і освіти, а саме – зменшує навантаження на очі, хребет і кисті рук школярів. У США експерименти зі стилями письма у же час були більше поширені у діловій сфері. Наприклад, банківська сфера переживала тенденцію використання почерку з лівостороннім нахилом: вважалося, що саме такий підпис дає змогу убезпечити банківські чеки від фальсифікацій [32]. Що ж до прямого почерку, то піонерами його застосування у США стали саме телеграфісти, які експериментально довели

збільшення швидкості письма. Використання прямого почерку в американських школах набуло поширення лише з першої половини 1890-х рр. [29; 32].

Однак, найважливішим досягненням Т. Едісона стало активне просування почерку, в якому літери не пов'язані між собою штрихами, а відділені одна від одної, як у друкованому шрифті. Візуально такий почерк сприймається набагато легше; відсутність штрихів, які з'єднують літери, значно поліпшує чіткість почерку. Таким стилем Т. Едісон міг написати 45, а іноді й 53 слова за хвилину, що відповідало тогочасному найшвидшому передаванню інформації, яке забезпечував телеграф Морзе [30].

Саме приклад Т. Едісона надихнув бібліотекарів на створення власного стилю почерку. Виступаючи на вже згаданій конференції ALA, М. Дьюї наголосив на необхідності вироблення, орієнтованого на забезпечення стандартизації каталожних карток, зручного і розбірливого почерку [38, р. 127]. Як зазначає Д. Камінський, американський бібліотекознавець, усвідомлюючи «високу ціну поганого почерку для системи, в якій він працював», акцентував увагу на тому, що найефективніший бібліотечний почерк має бути «економний» [30].

Після конференції експерименти з бібліотечним почерком проводилися у книгозбірнях, де працював М. Дьюї, а саме, у бібліотеці Колумбійського коледжу (нині – Колумбійський університет у м. Нью-Йорк), Нью-Йоркській публічній бібліотеці, а також в організованій ним бібліотечній школі (спочатку, з 1887 р., у Колумбійському коледжі, а з 1889-го – після переведення її до Нью-Йоркської публічної бібліотеки – в Олбані). У цих експериментах брав участь і сам М. Дьюї [34, р. 279–280].

Всупереч поширеній думці, що М. Дьюї і Т. Едісон разом створили бібліотечний почерк, Д. Камінський стверджує: вони безпосередньо не співпрацювали, і взагалі невідомо, чи коли-небудь особисто зустрічалися. Є свідчення того, що восени 1886 р. М. Дьюї звернувся до Т. Едісона з листом, на який отримав відповідь не від самого винахідника, а від його секретаря Семюеля Інсулла. Той, повідомляючи, що Едісон перебуває у відраженні, надіслав зразок розробленого ним почерку [30].

Під впливом Т. Едісона бібліотекарі зосередилися на прагматичних аспектах почерку – його розбірливості, чіткості, відточеності, однорідності, питання ж естетичні мали підпорядковане значення. «Завдання бібліотечного почерку, – писав М. Дьюї, – досягти того, щоб різні люди писали од-

ним і тим же почерком, і щоб таким чином у результаті роботи багатьох осіб створювався каталог з однакових за написанням карток» [24, р. 78].

Один із перших зразків бібліотечного почерку можна побачити на поштової листівці, яку М. Дьюї надіслав у лютому 1887 р. до нью-йоркської Бібліотеки Астора з Колумбійського коледжу [30].

Офіційно ж результати роботи американських бібліотекарів і каталогізаторів над почерком М. Дьюї вперше оприлюднив у березні 1887 р. у щоквартальнику «Library Notes» [34]. У своїй публікації автор окреслив пріоритетні сфери застосування бібліотечного почерку, навів правила і приклади написання літер, охарактеризував рекомендовані оптимальні умови для роботи над створенням карток. М. Дьюї наголошував на тому, що результати тривалих експериментальних досліджень довели: додаткові трудовитрати на навчання бібліотекарів написанню карток бібліотечним почерком компенсуються значним поліпшенням розбірливості каталогів [34, р. 280].

Наступними роками М. Дьюї та інші фахівці працювали над удосконаленням бібліотечного почерку [31]. У результаті були сформульовані інструкції, які залишалися майже незмінними впродовж десятиліть. Подальше ж просування ідеї бібліотечного почерку відбувалося шляхом активної публікаційної діяльності.

Так, удосконалені й доповнені інструкції були надруковані М. Дьюї у посібнику для студентів «Simplified Library School Rules» [24] (перше видання – 1898 р., перевидання – 1899, 1904, 1912, 1916 рр.).

1899 р. видатний американський бібліотекознавець Джон Коттон Дана, спираючись на дослідження, здійснені під керівництвом М. Дьюї, включив розділ «Приклади бібліотечного почерку для студентів бібліотечної школи» у свій знаменитий «A Library Primer» [28, р. 69–72] – посібник з основ бібліотечної справи, який, за даними OCLC, упродовж 1899–2015 рр. витримав 46 видань у різних країнах світу [23].

У довіднику для студентів бібліотечної школи в Олбані «Handbook of New York State Library School...» також є глава про правила письма бібліотечним почерком [27]. 1916 р. такі інструкції вийшли окремим виданням [35].

Усі фахівці подавали зауваження загального характеру, так і конкретні поради, інструкції, приклади щодо правильного бібліотечного почерку.

«Першим правилом гарного почерку» М. Дьюї називає розбірливість, особливо що стосується ка-

талогів, інших записів для публічного використання [27, р. 373]. Для належного забезпечення легкості і комфортності, з якими читач розпізнає окремі символи у записах, важливе значення має їх щільність, розмір, форма, конфігурація, пропорції, а також характер контуру літер, наявність і малюнок серифів, колір і контрастність шрифту, інтерліньяж тощо [9, с. 178–180].

Відокремленість літер одна від одної – це та характеристика, яка значно поліпшує розбірливість, а отже і читабельність каталогів. Саме вона вказує на подібність бібліотечного почерку до друкованого шрифту. Ця подібність іноді призводить до розуміння бібліотечного почерку як простої рукописної копії типографського шрифту, але це не так. Адже є низка літер, написання яких бібліотечним почерком значно простіше, ніж друкованим шрифтом (наприклад, *d* і *l*) [7, с. 3].

Зауважимо, що перші інструкції, опубліковані у США, містили правила для двох варіантів почерку: для першого – наближеного до друкованого шрифту (*disjound hands*), для другого – зв'язного письма (*joind hands*) [34, р. 281]. Але з часом, з набуттям практичного досвіду, експерименти бібліотекарів підтвердили думку Т. Едисона про те, що відсутність з'єднувальних рисок між літерами не тільки сприяє поліпшенню розбірливості почерку, а й суттєво збільшує швидкість письма [35, р. 3]. Висловлювалася думка про те, що на високу швидкість зв'язного письма справляє вплив лише навчання змалечку і багаторічна практика писати саме так [27, р. 418].

І хоча краса, швидкість та інші вимоги до якісного бібліотечного почерку вважалися вторинними відносно розбірливості [37], більшість авторів вказували, що розбірливий почерк є приємним для очей і, підвищуючи якість і читабельність каталожних карток, зрештою сприяє пришвидшенню роботи бібліотекаря і користувача [24; 28]. М. Дьюї, зазначаючи, що «швидкість не є вирішальним чинником гарного бібліотечного почерку», водночас пише, що за його допомогою каталогізатор може досягти високої якості і точності роботи, виконати обсяг робіт ледве не вдвічі більший. І це, врешті-решт, може забезпечити йому подвійну оплату праці [27, р. 418]. Особистий результат М. Дьюї письма бібліотечним почерком становив 40 слів за хвилину. Хоча, як наголошував сам бібліотекознавець, він був найгіршим серед тих, хто брав участь у експерименті [30].

Інструкції з бібліотечного почерку зобов'язують дотримуватися ще однієї важливої вимоги – од-

норідності, яка теж є одним із тих чинників, що істотно сприяють досягненню високої читабельності каталожних карток. Важливо було встановити єдиний стиль почерку як в індивідуальній практиці письма, так і для усіх каталогізаторів, котрі працюють у конкретній бібліотеці [27, р. 419]. Цього можна досягти, дотримуючись єдиних вимог щодо архітектури, розміру літер, їх нахилу, кольору, насиченості тощо.

Архітектура усіх літер максимально спрощена, з найменшою кількістю ліній, без будь-якого прикрашання, додаткових штрихів і завитків, несуттєвих для літер. Виходячи з розміру і форми каталожної картки усталеного зразка і відстані у 6 мм між її лініями, розраховувався доцільний розмір літер, написаних бібліотечним почерком. За одиницю вимірювання розміру літер взяли малу латинську «m» шириною і висотою 2 мм. Великі і подовжені малі літери мають 4 мм у висоту, цифри – 3 мм.

Рівень мистецтва письма, як, до речі, і друку, визначається «правильним», рівномірним інтервалом. Відстані між окремими літерами в словах і між реченнями повинні бути завжди однаковими: між окремими літерами апроші – 1 мм, між словами – 2 мм, між реченнями – 4 мм, не рахуючи розділового знака (крапки). Такі інтервали дають можливість витримати важливу для каталожних карток компактність, забезпечуючи водночас гарну читабельність тексту [27, р. 424].

Суттєва особливість бібліотечного почерку, яка сприяє і естетиці, і розбірливості, – це відсутність нахилу. Бібліотечний почерк є прямим, хоча у перших публікаціях М. Дьюї можна зустріти припущення про прийнятність невеликого зворотного (лівостороннього) нахилу [27, р. 424].

Для бібліотечних карток абсолютно непридатна своєрідна «витонченість» індивідуального почерку, якої каліграфи досягають шляхом майстерного поєднання волосних і контрастних ліній при написанні окремих елементів літер. Відсутність у бібліотечному почерку такого нерівномірного натискання, який зазвичай і надає почерку певного мистецького шарму, полегшує і прискорює процеси письма і читання написаного. Тому бібліотечним почерком основні лінії і з'єднувальні штрихи всіх без винятку літер і цифр пишуть лінією однакової товщини – рівномірно і без натиску [27, р. 426].

Інструкції з бібліотечного почерку обов'язково супроводжувалися ілюстраціями з прикладами написання літер алфавіту.

Не менш важливими для досягнення належної

якості письма, високої продуктивності праці та уникнення професійних захворювань були поради щодо раціональної організації роботи бібліотекаря, який заповнює картки бібліотечним почерком. Вони, зокрема, стосувалися правильної пози за столом, позиції, в якій утримується ручка, гігієни письма, важливої для м'язів і очей, вибору письмового приладдя (чорнильниць, ручок, гумок тощо) і матеріалів (виду чорнила і його виробників), які використовувалися для письма. Так, при виборі чорнила рекомендувалося звертати увагу на колір та довговічність написів; наголошувалося на необхідності придбання чорнила від одного надійного виробника, однієї марки впродовж багатьох років, щоб максимально забезпечити єдиний відтінок чорного кольору для каталожних карток. Для довговічності записів і збереження максимальної насиченості кольору рекомендувалося не застосовувати промокальний папір, аби дати можливість поверхні висохнути з повною кількістю нанесеного чорнила, тим самим отримуючи чорнішу, жирнішу лінію. «Всі ці деталі, – писав М. Дьюї, – можуть здаватися банальними, але дотримання цих рекомендацій не потребує багато часу, окрім одного кроку для їх налаштування, ... водночас кожен читач, який звертається до каталогу, буде вдячний, якщо зможе уникнути роздратування і напруження очей, гортаючи картку за картою» [27, р. 421].

Ідея впровадження бібліотечного почерку у практику роботи книгозбірень, безперечно, була своєчасною і необхідною. Хоча сам процес реалізації цієї ідеї, як зауважує Д. Камінський, відбувся нетрадиційним і навіть нераціональним шляхом [30]. Так, М. Дьюї і Комітет ALA зі співробітництва, які взяли за розроблення почерку, на відміну від майстрів каліграфії, котрі витрачали десятиліття і навіть століття на вивчення фізичних аспектів письма, приділили «дуже мало уваги дослідженню існуючих стилів почерку, механіки пальців, кисті, плеча і руки» [30]. Проте, незважаючи на деякі недоліки, зокрема, «недосконалий дизайн» (Д. Камінський), бібліотекарі все-таки досягли своєї мети: писали акуратно, швидко і розбірливо. У жодній іншій сфері ділової діяльності, де використовувався «власний» почерк, він не набув такого значного поширення, як у бібліотечній справі.

Дуже швидко стали очевидними переваги уніфікованого бібліотечного почерку. Д. К. Дана радив звертатися до нього у всіх бібліотечних процесах [28, р. 72]. Так, окрім каталогів, сфера його застосування поширилася на книжкові формуляри, книжкові

корінці, бібліотечні плакати, внутрішню документацію бібліотек, оформлення виставок тощо.

Незважаючи на те, що Бібліотека Конгресу США з 1901 р. почала масово розповсюджувати друковані каталожні картки, бібліотечний почерк активно використовувався у цій країні ще декілька десятиліть. Тенденція до деякого зменшення його використання намітилася у 1940-х, а стрімке скорочення масштабів застосування відбулося у 1950–1960-х рр. Саме у цей період, коли розпочалася автоматизація і комп'ютеризація американських бібліотек, кардинально змінилися, як зазначає Д. Камінський, і якісні характеристики персоналу, котрий працював у бібліотеках США, і вимоги до нього – бібліотечний почерк втратив свою актуальність [29].

Окрім США, бібліотечний почерк використовували і в інших країнах. Так, у Німеччині розробником бібліотечного почерку був видатний німецький бібліотекар, який зробив вагомий внесок у розвиток публічних бібліотек, багаторічний директор Миської бібліотеки Щецина, історик літератури, один із основоположників освіти для дорослих Ервін Аккеркнехт [20]. Він приступив до розроблення німецької версії бібліотечного почерку ще на початку своєї професійної діяльності, у 1905 р. Використовуючи латиницю, вчений запропонував почерк, наближений до фрактури німецького готичного скоропису (різновид готичного письма, готичний книжковий шрифт). Малюнок літер був розрахований на особливості німецької мови, зокрема, довгі слова, що суттєво відрізняв його від американської версії почерку.

Вперше практичне застосування напрацьованої версії почерку відбулося у муніципальній бібліотеці Щецина при укладанні предметного каталогу. З 1916 р., коли Е. Аккеркнехт працював викладачем на бібліотечних курсах у Берліні, він розпочинає теоретичне розроблення почерку, відзначаючи зокрема такі його засади: почерк повинен бути читабельним; форма літер не повинна змінюватися з прискоренням письма; малюнок суворий і без зайвих прикрас; доступний для опанування дорослими [10, с. 127]. Практично виконати ці вимоги можна за таких умов: почерк повинен бути прямим; натиск не повинен бути химерним задля уникнення каліграфічного виконання літер; дотримання однакового розміру літер, що дає змогу запобігти його строкатості.

На відміну від США, у Німеччині набув поширення зв'язний бібліотечний почерк. При цьому, Е. Аккеркнехт наголошував на необхідності забезпечення рівномірного зв'язку між літерами і точної відстані між словами.

Інструкції Е. Аккеркнехта з детальною характеристикою дукту малих і великих літер, описом умов праці витримали три видання – 1919, 1925 і 1948 рр. Особливий інтерес становлять 13 літографічних таблиць з прикладами бібліотечного почерку, у т. ч. зі сторінок каталогу щецінської бібліотеки [20].

Відзначаючи суворий стиль розробленого Е. Аккеркнехтом почерку, російські фахівці зауважували, що «вироблений на основі антикви і наближений до рондо, американський почерк, порівняно з німецьким, нагадує каліграфічні вправи вишуканого письма» [10, с. 127].

Е. Аккеркнехт, так само як і його американські колеги, не обґрунтовував свої розробки особливостями фізіології читання, не пояснював критерії вибору розміру літер, товщини штрихів, але посилався на прописи художника-графіка Людвіга Зюттерліна, які були обов'язковими для навчання у школах Німеччини у 1915–1941 рр.

Розроблений спеціально для публічних бібліотек, читабельний і простий в опануванні, цей стиль письма набув поширення і в академічних бібліотеках, а після Другої світової війни навчання бібліотечному почерку стало обов'язковою складовою підготовки бібліотекарів у Німеччині [26].

У Російській імперії бібліотечний почерк почали застосовувати приблизно з 1914 р., після того, як для слухачів бібліотечних курсів при Народному університеті імені А. Л. Шанявського у Москві були віддруковані за допомогою світлопису (білим по синьому) прописи російського і латинського алфавітів, складені одним із засновників цих курсів, видатним російським бібліотекознавцем О. О. Покровським.

Після революції, а саме 1922 р., зустрічаємо поради щодо використання подібного почерку у роботі Юрія Меженка «Бібліотечна техніка» [14]. У другому параграфі розділу «Правила бібліотечної каталогізації» читаємо: «Картки записуються так званим неіндивідуальним почерком, що є у наслідуванні звичайного друкарського шрифту. Це робиться для того, щоб у зовнішній вигляд каталога внести певну одноманітність. Читачеві важко розібратись в каталозі, коли картки написано різними, хоч навіть і чіткими почерками. Різноманітність почерка робить каталог рябим.

Правила написання неіндивідуальним почерком.

1) Всі літери пишуться строго сторч, без жодних нахилів в будь-який бік.

2) Товстих частин літер не повинно бути. Всі частини літери пишуться однаковим натиском пера.

3) По можливості, оскільки дозволяє рисунок літери, треба уникати гнутих ліній.

4) Розмір літери приблизно, по друкарській термінології, «ціцера кегль 12» [14, с. 31].

Не дивлячись на те, що в СРСР з 1925 р. Бюро центральної каталогізації почало видавати друковані каталожні картки для масових бібліотек, а з 1927-го Російська книжкова палата друкувала комплекти карток за типами бібліотек, у книгозбірнях для каталогізації залишалися неохоплені видання до 1925 р., також часто існував значний інтервал між надходженням нових видань і карток до них, та й друкарські машинки були далеко не у кожній бібліотеці. Тому питання створення карток власними силами довго залишалося актуальним для бібліотек [7, с. 3].

Приклади бібліотечного почерку з короткими інструкціями до них були надруковані в «Руководстві для невеликих бібліотек» видатного радянського бібліотекознавця і організатора бібліотечної справи Л. Б. Хавкіної (4-е вид. Москва, 1925. С. 171–172) та «Наглядном пособии по библиотечной технике» Головополітосвіти (Москва, 1925).

У 1925 р. кабінет бібліотекознавства Публічної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна (нині – Російська державна бібліотека) видав типографським способом прописи бібліотечного почерку у вигляді двох каталожних карток (російський і латинський алфавіти).

Як зазначав у 1925 р. автор рецензії на посібник Е. Аккеркнехта, бібліотечний почерк, який поширювався у бібліотеках СРСР, відроджуючи «до певної міри» традиції уставного письма, тяжів до таких характеристик, як відсутність прикрашання, чіткість, легке засвоєння техніки письма [10, с. 128].

У 1927 р. побачив світ посібник теоретика і практика бібліотечної справи, одного з перших керівників Центральної комунальної бібліотеки Ленінграда (нині – Центральна міська публічна бібліотека імені В. В. Маяковського, м. Санкт-Петербург) М. М. Ломковського, у якому інструкції з бібліотечного почерку супроводжуються зауваженнями про те, що він є «економнішим» за похилий [13]. Фахівець рекомендував малі літери писати висотою 3 мм, а великі і цифри – 5 мм.

Л. Хавкіна негативно прокоментувала запропоновані М. Ломковським розміри літер, як такі, що «неузгоджені зі стандартною ліновкою каталожної картки і тому неприйнятні з точки зору гігієни і письма» [4, с. 6]. Крім того, вона вказала, що «про-

писи викреслені дуже невдало, літери криві, з натиском, якого не повинно бути у бібліотечному почерку» [4, с. 4], тому на цю брошуру не варто орієнтуватися. Що й вдалося досягти, адже більшість фахівців-каталогізаторів у СРСР фактично не були знайомі з цим виданням.

Цього ж року вийшло і перше видання практичного посібника з бібліотечного почерку, підготовлене вченим секретарем Інституту бібліотекознавства при Публічній бібліотеці СРСР імені В. І. Леніна, майбутнім видатним радянським бібліотекознавцем, розробником теорії формування бібліотечних фондів, автором навчального курсу «Бібліотечні фонди» Ю. В. Григор'євим [3]. У брошурі описано особливості бібліотечного почерку, доведено практичну зручність і переваги його використання, наведено приклади застосування, охарактеризовано прийоми накреслення літер і викладено деякі аспекти організації праці каталогізаторів.

Бібліотечний почерк, запропонований Ю. Григор'євим, – роздільний. Подібно до американської версії, він є прямим: «Прямий почерк «економішій за похилий: 3 сторінки прямого почерку дорівнюють 4 сторінкам косою, до того ж стомлення руки при прямому письмі на 25% менше» [6, с. 5].

Розміри і правила написання літер подібні до тих, які розробили американські бібліотекарі для латинського алфавіту. Так, висота малих літер (крім подовжених – *б, д, ц, ш, р, у, ф*) – 2 мм; висота літер *б, д, ц, ш* має полуторний розмір, тобто 3 мм; всі великі літери і також подовжені малі літери (*у, р, ф*) – подвійного розміру, тобто 4 мм; висота цифр – 3 мм.

Ширина літер і цифр встановлюється з дещо меншою точністю: інструкції рекомендують, щоб ширина і висота малих літер були однакові, тобто становили в середньому по 2 мм. Таким чином, більшість малих літер умовно займають клітинку площею у 4 кв. мм. У великих літерах висота відноситься до ширини приблизно як 4:3. У літерах *Ф, М, Ш, Ц, Ю* ширина дорівнює висоті і становить у середньому 4 мм. Відстані між окремими літерами в словах і між реченнями повинні бути завжди однаковими: між окремими літерами апроші – 1 мм, між словами – 4 мм, між реченнями – 4 мм, не рахуючи розділового знаку (крапки).

Ю. Григор'єв зауважує, що найскладніше навчитися дотримуватися правильних розмірів літер і інтервалів, так само як і уникати нерівномірного

натиску [6, с. 12]. Для їх попередження і усунення бажано застосовувати так званий лінійний спосіб навчання письму – письмо по графічній сітці. Її найкращим варіантом є міліметровий папір. Автор також радить на етапі навчання фіксувати картку або папір на столі кнопками, щоб їхнє положення не змінювалося – нижній край картки повинен розміщуватися паралельно краю стола [6, с. 15].

Дослідник дуже ретельно описав правила накреслення кожної літери (як російський алфавіт, так і латинський), приділивши особливу увагу написанню малих і великих літер, де воно відмінне. Це дало підстави Л. Хавкіній рекомендувати посібник як «самовчитель» для студентів і для бібліотекарів-практиків [3, с. 5]. Окрім наведення зображення архітектури літер, автор наголошував на необхідності дотримання характерного дукту – відповідної послідовності, кількості і напрямку рухів при написанні літер та їх окремих елементів, вказував на розміщення точок початку і закінчення рухів відносно лінії письма та інших елементів, а також точок перетину (з'єднання) елементів літер.

Відомо, що зменшення кількості прийомів написання літер не тільки робить почерк економішій, прискорює письмо, але й сприяє досягненню однотипності літер [16, с. 87]. «Тому більшість літер, – радить Ю. Григор'єв, – треба писати з одного прийому, тобто не відриваючи перо від паперу» [7, с. 12].

Бібліотечним почерком пишуться в один прийом майже всі літери; у два – *А, Д, д, Е, Є, е, і, р, Х, х, Ш, ш, Ц, ц*; у три – *І, і*; у чотири – *Ж, ж*. Всі цифри пишуться в один прийом. Допускаються випадки, «коли доводиться повторно вести перо по вже написаному елементу літери (наприклад, у літерах *н, т, у, ю* та інших)», при цьому важливо не допускати збільшення товщини штриха [7, с. 12].

Відмінності написання більшості великих і малих літер полягають тільки у їхніх розмірах. В українській абетці майже всі малі літери, за винятком чотирьох (*а, б, е, р*), мають таке ж накреслення, як і великі.

Загалом, на думку Ю. Григор'єва, малюнок усіх літер настільки спрощений, що при правильному навчанні вже через тиждень можна опанувати цей стиль письма [6, с. 6].

Описуючи основні засади організації праці бібліотекаря, який пише бібліотечним почерком, Ю. Григор'єв подає детальні рекомендації щодо вибору ручок, чорнила і пера. Більшість цих порад подібні до тих, які давали американські фахівці,

але вони адаптовані до реалій часу і місця автора. Ю. Григор'єв посилається на публікації відомого лікаря і педагога, видатного діяча шкільної гігієни і багаторічного голови Московської організації шкільних лікарів Д. Д. Бекарюкова, зокрема на його роботу «Основные начала школьной гигиены» (Москва, 1906. 511 с.) – однієї з перших у Російській імперії фундаментальних праць у цій сфері: «...візуально краще читати, коли почерк без прикрас» [6, с. 8].

Прописи бібліотечного почерку у посібнику Ю. Григор'єва виконані російським радянським графіком, ілюстратором, визнаним майстром офорту, гравером М. О. Дóбровим (наголос на першому складі. – *Л. П.*). Саме ними користувалися бібліотекарі Радянського Союзу впродовж десятиліть. Адже посібник Ю. Григор'єва був дуже популярним, він витримав сім видань, був перекладений іншими мовами. Українською мовою уривки з посібника Ю. Григор'єва друкувалися 1936 р. у збірнику статей «На допомогу бібліотекарєві» [5].

Саме на посібник Ю. Григор'єва спиралися автори багатьох радянських підручників з організації фондів і каталогів. Так, А. А. Ашукін, розробник методичних вказівок з курсу «Бібліотечні фонди і каталоги», виданих у Харкові 1959 р. для студентів заочного відділення, зазначаючи, що «безпосереднє ознайомлення з описом творів друку починається з вивчення бібліотечного почерку», радить саме після опанування матеріалу за посібником Ю. Григор'єва «перейти до виконання практичних завдань» [1, с. 9]. Аж до початку 1990-х рр. (!) зустрічаємо у навчальних виданнях інструкції з бібліотечного почерку (наприклад, «Бібліотечні каталоги» Е.Т. Карачинської і В.К. Удалової [12, с. 17]). Більшість із них рекомендують виконувати навчальні вправи з оволодіння навичками письма бібліотечним почерком у «зошиті у клітинку», на «папері міліметровій» [1, с. 10], «на лінованому папері та на каталожних картках» [2, с. 28].

2017 р. історія бібліотечного почерку отримала несподіване продовження. Марго Бернс, американська історикня і письменниця, на основі зразка бібліотечного почерку, наведеного Дж. К. Даною у «Library Primer» [28, р. 71], створила вінтажний комп'ютерний шрифт Dana Library Hand, доступний у звичайному, курсивному, напівжирному та напівжирному курсивному накресленні. Цим шрифтом представлені 650 символів, включаючи всі спеціальні символи/діакритичні знаки для європейських мов, які використовують латиницю, масив символів Unicode і невеликий набір альтернативних символів [22]. Шрифт Dana Library Hand безкоштовний.

Не дивлячись на наявність детальних інструкцій та величезного практичного досвіду використання бібліотечного почерку в роботі бібліотек багатьох країн світу впродовж десятиліть, визначення терміна «бібліотечний почерк» у наукових, нормативно-правових, довідкових, виробничих і навчальних джерелах відсутнє. На основі проведеного дослідження нами пропонується така дефініція: бібліотечний почерк – це спеціальний, стилізований, прямий, неконтрастний, некарбований роздільний рукописний шрифт, для якого характерний максимально спрощений графічний малюнок і точно встановлені розміри літер і цифр; основні вимоги – однорідність, компактність, економність, чіткість, розбірливість, відсутність індивідуальних особливостей письма – зумовлені функціональними завданнями, спрямованими на забезпечення високої читабельності рукописного тексту, пришвидшення і підвищення якості роботи бібліотекаря і користувача; застосовувався переважно у каталогізації.

У сучасній практиці роботи книгозбірень бібліотечний почерк – рідкісне явище. Однак, різні його варіації і впливи очевидні у рукописних написах на палітурках, книжкових формулярах та іншій подібній бібліотечній документації, яку важко або неможливо набрати на комп'ютері. За спостереженням Д. Камінського, нинішні молоді бібліотекарі, які вже не вивчають бібліотечний почерк у закладах освіти, опановують його шляхом наслідування, намагаючись писати чітко, акуратно, друкуючими літерами без нахилу [30].

У наші дні, коли паперові карткові каталоги швидко змінюються електронними, реальної потреби у бібліотечному почерку більше немає. Однак користувачі досі вдячні розробникам бібліотечного почерку.

Так, Нью-Йоркська публічна бібліотека відмовилася від паперового карткового каталогу на користь електронного ще на початку 1970-х рр. Тоді ж був виданий друкований каталог «Dictionary Catalog of the Research Libraries of the New York Public Library, 1911–1972» у 800-х томах. У цьому виданні в алфавітному порядку розміщено фотографії послідовно пронумерованих каталожних карток, скомпонованих по 21 шт. на сторінці. І хоча більшість карток друковані, у цих «чорних книгах», як називають їх бібліотекарі і користувачі бібліотек різних країн світу, можна знайти і багато прикладів бібліотечного почерку різних років [25].



Саме завдяки розбірливим рукописним карткам минулих десятиліть забезпечується комфортне користування електронними імідж-каталогами. Зокрема, в Україні такі каталоги доступні на вебсайтах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua>), Національної історичної бібліотеки України (<http://www.nibu.kiev.ua>), Державної науково-технічної бібліотеки України (<https://dntb.gov.ua>), бібліотек деяких закладів вищої освіти (наприклад, наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. Мечникова, <http://lib.onu.edu.ua>).

Ще за життя М. Дьбюї практика викладання основ письма бібліотечним почерком у бібліотечній школі зазнала критики як «дисципліна для розваг», стала приводом для іронії на його адресу, численних звинувачень у недалекоглядності, що подавалися як яскравий приклад неінтелектуальної орієнтації ранньої бібліотечної освіти. Однак, варто погодитися з професором Френсісом Міксою: бібліотечний почерк був головною технологією бібліографічного контролю у 1880-х рр., і для того, щоб ця технологія була дієвою, вона потребувала ефективного забезпечення [36, р. 378]. Впровадження бібліотечного почерку стало одним із тих заходів, які були не тільки корисними, але й необхідними для виконання бібліотекою своїх завдань на належному рівні на певному історичному етапі.

**Висновки.** Проведене дослідження дає змогу розглянути бібліотечний почерк у широкому контексті культурних зрушень, розвитку тенденцій стандартизації і доступності системи каталогізації, прослідкувати певні аспекти еволюції робочої сили, методів навчання і викладання, а також зміни у використовуваних бізнес-інструментах та моделях збереження знань у бібліотеках.

Автор статті висловлює ширю вдячність каліграфу, художнику-графіку, професору кафедри графічного дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука Василю Яковичу Чебануку за слушні поради.

### Список бібліографічних посилань

1. *Бібліотечні каталоги* : метод. вказівки для студентів заоч. від-ня з курсу «Бібл. фонди і кат.». Вип. 1. Алфавітний каталог / склав А. А. Ашукін ; М-во культури УРСР, Харків. держ. бібл. ін-т. Харків, 1959. 31 с.
2. Воронько К. Л. *Организация библиотечных фондов и каталогов* : учеб. для библ. техникумов и библ. отд-ний культ.-просвет. училищ. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Книга, 1981. 327 с.
3. Григорьев Ю. В. *Библиотечный почерк* : (практ. указания для библиотекарей) : с 2 рис. в тексте и прописью / предисл.

Л. Б. Хавкиной. Москва : Изд. автора, 1927а. 19 с.: ил., табл. 1.

4. Григорьев Ю. В. *Библиотечный почерк* : (практ. указания для библиотекарей) : с 2 рис. в тексте и прописью / предисл. Л. Б. Хавкиной. 2-е доп. изд., доп. Москва : Изд. Ин-та библиотековедения Публичной б-ки СССР им. В. И. Ленина, 1927б. 19 с. : 3 рис.

5. Григор'єв Ю. В. *Бібліотечний почерк. На допомогу бібліотекарів* : зб. ст. про бібл. справу / Нар. комісаріат освіти УСРР, Бібл. упр. ; упорядкув. А. Кровицька і С. Комський. Київ : Рад. шк., 1936. С. 111–112.

6. Григорьев Ю. В. *Библиотечный почерк* : практ. указания для библиотекарей и библиографов. 6-е доп. изд. Москва : Госкультпросветиздат, 1946. 24 с., 10 рис. в тексте и прописью.

7. Григорьев Ю. В. *Библиотечный почерк*. 7-е переработ. изд. Москва : Госкультпросветиздат, 1956. 16 с. : ил.

8. Грузкова В. Г., Можар И. М., Бродская А. Б. *Судебно-почерковедческая экспертиза : Особ. Часть : Исследование рукопис. текстов* / М-во юстиции Рос. Федерации, Рос. федер. центр судеб. экспертизы. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Наука, 2007. 341 с. : ил.

9. *Енциклопедія видавничої справи* / В. П. Ткаченко та ін. Харків : Прапор, 2008. 319 с. : ил., табл.

10. К. Ш-ий [Шафрановский Константин Иларионович]. [Рецензия]. *Библ. обозрение*. 1925. Кн. 1. С. 126–128. Рец. на кн.: Ackerknecht E. *Deutsche B chereihandschrift*. Berlin : Weidmann, 1919. 32 S., 13 Taf.

11. Каменский А. В. *Томас Эдисон. Его жизнь и научно-практическая деятельность* : биограф. очерк. Томск: ТомСу-венир, 2016. 192 с.

12. Карачинська Е. Т., Удалова В. К. *Бібліотечні каталоги* : навч. посіб. Харків : Основа, 1992. 160 с.

13. Ломковский Н. М. *Библиотечный почерк* : крат. рук. для самостоят. изучения почерка, применяемого в б-ках при писании карт. для кат. Москва ; Ленинград : Долой неграмотность, 1927. 27 с., [4] с. объявл.

14. Меженко Юр (Иванов). *Бібліотечна техніка*. Київ : Держ. вид-во, 1922. 52 с.

15. *Наглядное пособие по библиотечной технике* / Главполитпросвет. 2-е изд. Москва : Гудок, 1925. 53 с., 3 л. ил. : ил.

16. Рейсер С. А. *Русская палеография нового времени : не-ография*. Москва : Вышш. шк., 1982. 136 с. : ил.

17. Сокальський О. С., Тамм Є. П., Туров В. М. *Бібліотечні фонди і каталоги* : підруч. для культурно-освіт. училищ. Київ : Вища школа, 1971. 364 с. : іл.

18. *Судебно-почерковедческая экспертиза* (пособие для экспертов-почерковедов и судеб.-следств. работников). Ч. II / М-во юстиции СССР, Всесоюз. НИИ судеб. экспертиз. Москва, 1971.

19. Хавкина Л. Б. *Руководство для небольших библиотек*. 4-е изд., перераб. и знач. доп. Москва ; Ленинград : Гос. изд-во, 1925. 292 с. : ил.

20. Ackerknecht E. *Deutsche B chereihandschrift*. Berlin : Weidmannsche Buch., 1919. 32 s., 13 taf.

21. *The card catalog : books, cards, and literary treasures* / by Libr. of Congr. (comp.), C. Hayden (forew.), text written by P. Devereaux. San Francisco : Chronicle Books, 2017. 224 p.

22. *Dana Library Hand* : Version 1.3, Sept. 4, 2017. URL: <http://www.margoburns.com/fonts/DanaLibraryHand> (дата звернення: 30.07.2019).

23. Dana John Cotton 1856–1929. *WorldCat' Identities*. URL: <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n50037772> (дата звернення: 30.07.2019).

24. Dewey M. *Simplified library school rules; card catalog, accession, book numbers, shelf list, capitals, punctuation, abbre-*

viations, *library handwriting*. Boston, Libr. Bureau, 1912. 96 p.

25. *Dictionary Catalog of the Research Libraries of the New York Public Library, 1911–1971* : in 800 volumes / New York Publ. Libr. [New York] : New York Publ. Libr., Astor, Lenox, and Tilden Found., 1979.

26. Eyssen J. *Büchereihandschrift. Lexikon des gesamten Buchwesens Online*. URL: [http://dx.doi.org/10.1163/9789004337862\\_COM\\_021879](http://dx.doi.org/10.1163/9789004337862_COM_021879) (дата звернення: 30.07.2019).

27. *Handbook of New York State Library School, including summer course and library handwriting* / Univ. of the State of New York, New York State Libr. Albany, 1901. P. [371]–431. URL: <https://hdl.handle.net/2027/uiug.30112063805425> (дата звернення: 30.07.2019).

28. Ink and handwriting. Dana J. C. *A Library Primer*. Chicago, Libr. Bureau, 1899. 189 p. ill.

29. Kaminski D. *Library hand and the handwriting of librarians*. 2016. URL: [http://davidkaminski.org/wiki/Draft\\_notes\\_only:\\_Library\\_Hand\\_and\\_the\\_Handwriting\\_of\\_Librarians](http://davidkaminski.org/wiki/Draft_notes_only:_Library_Hand_and_the_Handwriting_of_Librarians) (дата звернення: 30.07.2019).

30. Kaminski D. *The context and history of library hand*. 2017a. URL: <http://scalar.usc.edu/works/handwriting/index> Version 485 (дата звернення: 30.07.2019).

31. Kaminski D. *Sarah Bliss: a study of handwriting in libraries*. 2017b. URL: [http://davidkaminski.org/wiki/Sarah\\_Bliss:\\_A\\_Study\\_of\\_Handwriting\\_in\\_Libraries](http://davidkaminski.org/wiki/Sarah_Bliss:_A_Study_of_Handwriting_in_Libraries) (дата звернення: 30.07.2019).

32. Kaminski D. *A history of American backhand and backslant handwriting and penmanship*. 2018. URL: [http://davidkaminski.org/wiki/A\\_History\\_of\\_American\\_Back\\_Hand\\_and\\_Backslant\\_Handwriting\\_and\\_Penmanship](http://davidkaminski.org/wiki/A_History_of_American_Back_Hand_and_Backslant_Handwriting_and_Penmanship) (дата звернення: 30.07.2019).

33. Lee Th.G. *Library hand, a lost art*. [Erin, Ontario]: Porcupine's Quill Press, 1977. 52 p.

34. Library handwriting. *Library Notes : Improved methods and labor-savers for librarians, readers and writers* / ed. by M. Dewey; Libr. Bureau. Boston : Library Bureau, 1887. Vol. 1, № 4. P. 273–282.

35. *Library handwriting : a guide for the use of students in the New York State Libr. School*. New York, 1916. 11 p.

36. Miksa F. L. Melvil Dewey: the professional educator and his heirs. *Library Trends*. 1986. Vol. 34, № 3 : History of library and information science education. P. 359–381, 381a.

37. Morton E. *Library hand, the fastidiously neat penmanship style made for card catalogs : Oh, the uniformity!* 2017. URL: <https://www.atlasobscura.com/articles/library-hand-penmanship-handwriting> (дата звернення: 30.07.2019).

38. *Papers and Proceedings of the 7th General meeting of the American Library Association, held at Lake George, Sept. 8 to 11, 1885*. Boston: Press of Rockwell and Churchill, 1885. 160 p. URL: <http://libsysdigi.library.illinois.edu/oca/Books2007-07/proceedings/proceedings85amer/proceedings85amer.pdf>. (дата звернення: 30.07.2019).

39. Ringrose J. *The library hand*. 2013. URL: <https://special-collections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=4897> (дата звернення: 30.07.2019).

40. Thomas Alva Edison. *Science*. 1885. Vol. VI, № 133, Aug. 21. P. 145–148. URL: <https://www.jstor.org/stable/1760003> (дата звернення: 30.07.2019).

## References

1. Ashukin, A. A. (Comp.). (1959). *Bibliotekni katalohy* [Library catalogues]. *Alfavimyi kataloh* [Alphabetical catalog]. (Issue 1). Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

2. Voronko, K. L. (1981). *Organizatsiia biblioteknykh fondov*

*i katalogov* [Organization of library collections and catalogues]. (2nd ed., rev. and add.). Moscow, Russia: Kniga. [In Russian].

3. Grigorev, Yu. V. & Khavkina, L. B. (forew.). (1927). *Biblioteknyi pocherk* [Library handwriting]: s 2 ris. v tekste i propisiu. Moscow, Russia: Izdanie avtora. [In Russian].

4. Grigorev, Yu. V. & Khavkina, L. B. (forew.). (1927). *Biblioteknyi pocherk* [Library handwriting]: s 2 ris. v tekste i propisiu (2nd ed., add.). Moscow, Russia: Izdanie Instituta bibliotekovedeniia Publichnoi biblioteki SSSR im. V. I. Lenina. [In Russian].

5. Hryhorev, Yu. V. (1936). *Biblioteknyi pocherk* [Library handwriting]. In *Na dopomohu bibliotekarevi* [Helping to the librarian]. (pp. 111–112). Kyiv, Ukraine: Radianska shkola. [In Ukrainian].

6. Grigorev, Yu. V. (1946). *Biblioteknyi pocherk* [Library handwriting]: prakt. ukazaniia dlia bibliotekarei i bibliografiv. (6th ed., add.). Moscow, Russia: Goskultprosvetizdat. [In Russian].

7. Grigorev, Yu. V. (1956). *Biblioteknyi pocherk* [Library handwriting]. (7th ed., rev.). Moscow, Russia: Goskultprosvetizdat. [In Russian].

8. Gruzskova, V.G., Mozhar, I.M., & Brodskaia, A.B. (2007). *Sudebno-pocherkovedcheskaia ekspertiza* [Forensic handwriting examination]: Osob. chast: Issled. rukopis. tekstov. (2nd ed., rev. and add.). Moscow, Russia: Nauka. [In Russian].

9. Tkachenko, V. P., Chebotarova, I. B., Kyrychok, P. O. & Hryhorova, Z. V. (2008). *Entsyklopediia vydavnychoi spravy* [Encyclopedia of publishing]. Kharkiv, Ukraine: Prapor. [In Ukrainian].

10. K. Sh-ii [Shafranovskii K. II.]. (1925). [Review]. [Review of Ackerknecht, E. (1919). *Deutsche Büchereihandschrift*. Berlin, Germany: Weidmann]. *Biblioteknoe Obozrenie*, 1, 126–128. [In Russian].

11. Kamenskii, A. V. (2016). *Tomas Edison. Ego zhizn i nauchno-prakticheskaia deiatel'nost'* [Thomas Edison. His life and scientific and practical activities]: biograf. ocherk. Tomsk, Russia: TomSuvener. [In Russian].

12. Karachynska, E. T., & Udalova, V. K. (1992). *Bibliotekni katalohy* [Library catalogues]: navch. posibnyk. Kharkiv, Ukraine: Osnova. [In Ukrainian].

13. Lomkovskii, N. M. (1927). *Biblioteknyi pocherk* [Library handwriting]: krat. ruk. dlia samostoiat. izucheniiia pocherka, priimeniiaemogo v b-kakh pri pisanii kart. dlia kat. Moscow, Russia: Doloi negramotnost. [In Russian].

14. Mezhenko, Yur (Ivanov). (1922). *Bibliotekna tekhnika* [Library technique]. Kyiv, Ukraine: Derzhavne vydavnytstvo. [In Ukrainian].

15. (1925). *Nagliadnoe posobie po biblioteknoi tekhnike* [Visual tutorial on Library technique]. Moscow, Russia. [In Russian].

16. Reiser, S. A. (1982). *Russkaia paleografiia novogo vremeni: neografiia* [Russian paleography of the new time: neography]. Moscow, Russia: Vysshiaia shkola. [In Russian].

17. Sokalskyi, O. S., Tamm, Ye. P. & Turov, V. M. (1971). *Bibliotekni fondy i katalohy* [Library collections and catalogues]: pidruch. dlia kulturno-osvit. uchylshch. Kyiv, Ukraine: Vyscha shkola. [In Ukrainian].

18. (1971). *Sudebno-pocherkovedcheskaia ekspertiza* [Forensic handwriting examination]: (posobie dlia ekspertov-pocherkovedov i sudeb.-sledstv. rabotnikov). (Part II). Moscow, Russia. [In Russian].

19. Khavkina, L. B. (1925). *Rukovodstvo dlia nebolshih bibliotek* [Guide for small libraries]. (4th ed.). Moscow, Russia. [In Russian].

20. Akkerknecht, E. (1919). *Deutsche Büchereihandschrift*. Berlin, Germany: Weidmannsche Buch. [In German].

21. Devereaux, P. (Text written). (2017). *The card catalog: books, cards, and literary treasures*. San Francisco, CA: Chronicle Books. [In English].
22. (2017, September 4). *Dana Library Hand : Version 1.3*. Retrieved from <http://www.margoburns.com/fonts/DanaLibraryHand> [In English].
23. Dana John Cotton 1856-1929. *WorldCat' Identities*. Retrieved from <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n50037772> [In English].
24. Dewey, M. (1912). *Simplified library school rules; card catalog, accession, book numbers, shelf list, capitals, punctuation, abbreviations, library handwriting*. Boston, MA: Libr. Bureau. [In English].
25. (1979). *Dictionary catalog of the research libraries of the New York Public Library, 1911-1971*. (Vols. 1-800). [New York, NY]: New York Publ. Libr., Astor, Lenox, and Tilden Found. [In English].
26. Eyssen, J. (2017). Büchereihandschrift. In *Lexikon des gesamten Buchwesens Online*. Retrieved from [http://dx.doi.org/10.1163/9789004337862\\_COM\\_021879](http://dx.doi.org/10.1163/9789004337862_COM_021879) [In German].
27. (1901). *Handbook of New York State Library School, including summer course and library handwriting*. (Pp. [371]-431). Albany, NY. Retrieved from <https://hdl.handle.net/2027/uiug.30112063805425> [In English].
28. (1899). Ink and handwriting. In Dana, J. C. *A library primer*. Chicago, IL: Libr. Bureau. [In English].
29. Kaminski, D. (2016). *Library hand and the handwriting of librarians*. Retrieved from [http://davidkaminski.org/wiki/Draft\\_notes\\_only:\\_Library\\_Hand\\_and\\_the\\_Handwriting\\_of\\_Librarians](http://davidkaminski.org/wiki/Draft_notes_only:_Library_Hand_and_the_Handwriting_of_Librarians) [In English].
30. Kaminski, D. (2017). *The context and history of library hand*. Retrieved from <http://scalar.usc.edu/works/handwriting/indexVersion485> [In English].
31. Kaminski, D. (2017). *Sarah Bliss: a study of handwriting in libraries*. Retrieved from [http://davidkaminski.org/wiki/Sarah\\_Bliss:\\_A\\_Study\\_of\\_Handwriting\\_in\\_Libraries](http://davidkaminski.org/wiki/Sarah_Bliss:_A_Study_of_Handwriting_in_Libraries) [In English].
32. Kaminski, D. (2018). *A history of American backhand and backslant handwriting and penmanship*. Retrieved from [http://davidkaminski.org/wiki/A\\_History\\_of\\_American\\_Back\\_Hand\\_and\\_Backslant\\_Handwriting\\_and\\_Penmanship](http://davidkaminski.org/wiki/A_History_of_American_Back_Hand_and_Backslant_Handwriting_and_Penmanship) [In English].
33. Lee, Th. G. (1977). *Library hand, a lost art*. [Erin, Ontario, Canada]: Porcupine's Quill Press. [In English].
34. Dewey, M. (Ed.) (1887). *Library handwriting. Library Notes: Improved Methods and Labor-Savers for Librarians, Readers and Writers*, 1(4), 273-282. [In English].
35. (1916). *Library handwriting: a guide for the use of students in the New York State Library School*. New York, NY. [In English].
36. Miksa, F. L. (1986). Melvil Dewey: the professional educator and his heirs. *Library Trends*, 34(3: History of library and information science education), 359-381, 381a. [In English].
37. Morton, E. (2017). *Library hand, the fastidiously neat penmanship style made for card catalogs: Oh, the uniformity!* Retrieved from <https://www.atlasobscura.com/articles/library-hand-penmanship-handwriting> [In English].
38. (1885, Sept.). *Papers and Proceedings of the 7th General Meeting of the American Library Association, held at Lake George, Sept. 8 to 11, 1885*. Boston, MA: Press of Rockwell and Churchill. Retrieved from <http://libsysdigi.library.illinois.edu/oca/Books2007-07/proceedings/proceedings85amer/proceedings85amer.pdf> [In English].
39. Ringrose, J. (2013). *The library hand*. Retrieved from <https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=4897> [In English].
40. (1885, Aug. 21). Thomas Alva Edison. *Science*, VI(133), 145-148. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1760003> [In English].

### Liliia Prokopenko,

PhD (History), Associate Professor, Chief Librarian, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

#### LIBRARY HANDWRITING: LEGIBILITY, CLARITY, SPEED, UNIFORMITY, COMPACTNESS

The history of the development and use of library handwriting in the cataloging practice of different countries of the world (USA, Germany, Russian Empire, USSR) is considered. Special attention is given to the study of the stage of creation of library handwriting in the USA at the end of the 19th century in the context of the activities of the American Library Association and the first library schools. The main tasks, characteristics and features of library handwriting as a special direct handwritten font are disclosed. Requirements for library handwriting are analyzed, such as legibility, clarity, simplicity, speed, uniformity, compactness, thriftiness, refinedness, lack of pressure, etc. The definition of the term "library handwriting" is proposed. The practical significance of library handwriting for the development of library catalogues in the 19th and 20th centuries was determined. The contribution of individual librarians and persons of other fields (T. Edison, M. Dewey, E. Ackerknecht, Yu. Hryhorev, M. Dobrov, M. Burns) to the creation and development of library writing was described.

**К е у о р д с:** library handwriting, cards library catalogue, history of library catalogue, M. Dewey, E. Ackerknecht, Yu. Hryhoriev, M. Dobrov.

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine  
1 Hrushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine  
e-mail: prokopenko888888@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 18.10.2019 р.